

Верховний
Суд

Право на захист в судовій практиці Верховного Суду

Олександра Яновська
суддя Верховного Суду у Касаційному кримінальному суді ,
доктор юридичних наук, професор

НШСУ
10 червня 2024 року

Конституція України

Стаття 63.

Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист.

КПК України

Стаття 20. Забезпечення права на захист

1. Підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом.
2. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника.
3. У випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави.
4. Участь у кримінальному провадженні захисника підозрюваного, обвинуваченого, представника потерпілого, представника третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, не звужує процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, третьої особи, щодо майна якого вирішується питання про арешт.

п. 3 «с» ст. 6 ЄКПЛ - захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або – якщо він не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя

Обвинувачений має право на правову «практичну й ефективну», а не «теоретичну й ілюзорну» допомогу

п. 262 рішення ЄСПЛ від 21 квітня 2011 року у справі «Нечипорук і Йонкало проти України»: «право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективний захист, наданий захисником..., є однією з основних ознак справедливого судового розгляду».

п. 89 рішення ЄСПЛ від 13 лютого 2001 року у справі «Кромбах проти Франції»: «хоча право кожної особи, обвинувачуваної у вчиненні кримінального правопорушення, на ефективний захист адвокатом не є абсолютним, воно становить одну з головних підвалин справедливого судового розгляду».

Якщо у обвинуваченого немає достатніх коштів для оплати такої допомоги, він має **право на безоплатну правничу допомогу**, якщо цього вимагають інтереси правосуддя.

Для «інтересів правосуддя» доцільно враховувати серйозність справи та її значення для обвинуваченого, а також відносну складність фактичних обставин і відповідного законодавства, тяжкість правопорушення та суворість передбаченого покарання.

ПІДОЗРЮВАНИЙ/ОБВИНУВАЧЕНИЙ

ЗАХИСНИК

Затримання особи при вчиненні замаху на кримінальне правопорушення або безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні (ст. 207 КПК), а також особи, підозрюваної у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі (ст. 208 КПК), є подією, несподіваною для його учасників, а тому здійснюється без ухвали слідчого судді.

Відсутність захисника під час затримання особи у випадку, передбаченому ст. 208 КПК, не може вважатися порушенням вимог кримінального процесуального закону.

Детальніше з текстом постанови ВС від 14.06.2022 у справі № 463/5551/15 (провадження № 51-5789км21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104827748>.

Глава 22 КПК не містить жодних застережень про необхідність залучення захисника при повідомленні особі про підозру. Відсутність захисника при врученні особі повідомлення про підозру, якщо обставини кримінального провадження не є такими, що відповідно до вимог ст. 52 КПК вказують на обов'язкову участь захисника, не є порушенням права особи на захист.

Детальніше з текстом постанови ВС від 01.08.2022 у справі № 161/7088/20 (провадження № 51-3815км20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105637184>.

Розгляд апеляційним судом матеріалів кримінального провадження про застосування до особи примусових заходів медичного характеру без участі захисника (навіть за наявності його клопотання про це) свідчить про істотне порушення вимог кримінального процесуального законодавства.

Постанова ККС ВС від 16 грудня 2021 року у справі № 186/427/20 (провадження № 51-2788км21) <http://reyestr.court.gov.ua/Review/102106364>

Адвокат може поєднувати функції захисту обвинуваченого та представництва цивільного відповідача, крім випадків, коли захисник або представник брали участь у цьому ж кримінальному провадженні як цивільний позивач чи цивільний відповідач. Одночасна участь у кримінальному провадженні адвоката як захисника обвинуваченого та як представника цивільного відповідача не є порушенням права на захист і не викликає конфлікту інтересів, якщо обвинувачений не є цивільним відповідачем, з огляду на різний інтерес та мету цих суб'єктів у кримінальному провадженні, а також відсутність заперечень учасників кримінального провадження проти такого представництва.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 15.02.2023 у справі № 285/2941/20 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109132515>

Якщо захисника засудженого, з яким останній уклав договір про надання правової допомоги, було мобілізовано до лав Збройних Сил України, то це не є підставою для зупинення судового провадження на підставі ст. 335 КПК.

Апеляційний суд не порушив право на захист засудженого у разі призначення захисника із центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, якщо участь захисника під час апеляційного розгляду визнана обов'язковою, суд роз'яснив засудженому його право укласти договір про надання правової допомоги з іншим захисником, однак засуджений цим правом не скористався.

Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 16.02.2023 у справі № 748/479/20 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109273636>

Участь адвоката, який був призначений засудженому за дорученням регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, строк дії якого закінчився, якщо цей адвокат у подальшому брав участь в усіх процесуальних діях у цьому кримінальному провадженні, проти чого обвинувачений не заперечував та не висловлював зауважень щодо неналежного захисту і порушення його права на захист, не погіршує становища обвинуваченого та не порушує його право на захист.

Постанова ККС ВС від 01 листопада 2021 року у справі № 750/5822/18 (провадження № 51-3716км21) <http://reyestr.court.gov.ua/Review/100919138>

Якщо під час апеляційного перегляду кримінального провадження, в якому участь захисника необов'язкова, було припинено право на зайняття адвокатською діяльністю адвоката, який здійснював захист обвинуваченої особи, однак обвинувачений, який не є суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу, не звернувся до суду про надання йому такої допомоги, то непризначення обвинуваченому апеляційним судом захисника з центру надання безоплатної вторинної правової допомоги не є порушенням права на захист.

Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 15.06.2023 у справі № 756/15676/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111647852>

Малограмотність чи неграмотність підозрюваного, обвинуваченого не є підставою для визнання обов'язковою участі захисника у кримінальному провадженні. Відсутність у підозрюваного, обвинуваченого належної освіти сама по собі не є підставою для обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні.

Неприйняття рішення слідчим, прокурором, слідчим суддею про забезпечення участі захисника у кримінальному провадженні на підставі п. 3 ч. 1 ст. 49 КПК, зокрема й у випадку, коли підозрюваний, обвинувачений є малограмотним чи неграмотним, не тягне за собою правових наслідків, передбачених ст. 52 КПК.

Апеляційний суд, який, перевіряючи виправдувальний вирок, не врахував, що дані про неграмотність виправданих констатовано виключно на підставі їх власних слів, не встановив, чи вказані обставини позбавили виправданих можливості повною мірою реалізовувати свої процесуальні права та з якого моменту слідчому чи прокурору стало відомо про існування зазначених обставин, допустив істотне порушення вимог кримінального процесуального закону.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 24.04.2023 у справі № 487/5207/17
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/110515479>

Укладення засудженим договору про надання правової допомоги не з конкретним адвокатом, а з адвокатським об'єднанням та захист адвокатом, членом цього адвокатського об'єднання, цього засудженого на підставі ордера на надання правової допомоги, виданого таким об'єднанням, не порушує право на захист.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 26.07.2023 у справі № 454/851/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112545985>

Проведення судового засідання із захисником, участь якого є обов'язковою, у телефонному режимі не передбачено КПК, перешкоджає суду належним чином встановити особу учасника провадження, роз'яснити права та обов'язки і порушує право обвинуваченого на захист.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 13.06.2023 у справі № 225/127/17 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111614175>

Відмова апеляційного суду в задоволенні клопотання захисника про відкладення судового засідання у зв'язку з його відпусткою та здійснення розгляду кримінального провадження за відсутності захисника без наведення мотивування, яке б указувало, що подання такого клопотання мало ознаки зловживання правом та/або обставин, що перешкоджали відкласти судовий розгляд, є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 05.07.2023 у справі № 722/889/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112117923>

Апеляційний суд, позбавивши обвинуваченого можливості виступити з останнім словом, не забезпечив сторонам необхідних рівних умов для реалізації їхніх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків, чим порушив принципи рівності та змагальності сторін, допустивши істотне порушення вимог кримінального процесуального закону

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 09.10.2023 у справі № 372/1640/16-к <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114138177>

Не є поважною причиною пропуску строку на апеляційне оскарження укладення із захисником договору про надання правової допомоги після проголошення оскаржуваного судового рішення суду першої інстанції, але до закінчення строку, встановленого п. 2 ч. 2 ст. 395 КПК

Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 07.11.2023 у справі № 317/1651/23
(провадження № 51-4210км23) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114796505>.

Ефективність правової допомоги

Ефективність захисту не є тотожною досягненню бажаного для обвинуваченого результату судового розгляду, а полягає в наданні йому належних та достатніх можливостей із використанням власних процесуальних прав та кваліфікованої юридичної допомоги, яка в передбачених законом випадках є обов'язковою, захищатися від обвинувачення в передбачений законом спосіб. Подальша незгода обвинуваченого з раніше обраними та узгодженими з адвокатом позицією і тактикою захисту не свідчить про його неефективність.

Детальніше з текстом постанови ВС від 06.04.2021 у справі № 520/2598/17 (провадження № 51-2399км20) можна ознайомитись за посиланням <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96179812>

призначення національними органами захисника не гарантує ефективну правову допомогу (п. 65 рішення ЄСПЛ від 19 грудня 1989 року у справі «Камазінські проти Австрії»).

держава не може нести відповідальності за кожен недолік у роботі захисника призначеного з метою надання юридичної допомоги, або обраного обвинувачуваним. Незалежність представників юридичної професії від держави передбачає, що здійснення захисту є по суті відносинами між підсудним та його захисником незалежно від того, чи призначається захисник для надання юридичної допомоги, чи його послуги оплачуються з приватного джерела (див. рішення від 24 вересня 2002 року у справі «Кускані проти Сполученого Королівства» (*Cuscani v. the United Kingdom*), заява № 32771/96, п. 39).

Згідно з підпунктом «с» пункту 3 статті 6 Конвенції втручання від компетентних національних органів вимагається лише у тому випадку, коли нездатність захисника ефективно представляти інтереси підзахисного є очевидною або у достатній мірі доведена до їх відома якимось іншим способом (див. рішення від 19 грудня 1989 року у справі «Камазінські проти Австрії»)

Обмеження засудженого у можливості реалізувати свободу на вільний вибір захисника своїх прав під час апеляційного перегляду, що виявилось у неналежному реагуванні в суді апеляційної інстанції на прояви суперечок між обвинуваченим та його захисником

Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду
від 28.02.2019 року у справі № 330/2292/14-к (провадження № 51-3974км18)
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80304865>

Особа (підозрюваний, обвинувачений) без встановлення будь-яких обмежень та умов, керуючись власним волевиявленням, має право відмовитися від захисника або замінити його в будь-який момент кримінального провадження в усній або письмовій формі.

Особа, яка відмовляється від захисника, не зобов'язана обґрунтовувати чи доводити суду наявність обставин, які, на її думку, вказують на те, що захисник не здійснює належним чином захист та не виконує свої професійні обов'язки.

Якщо обвинувачений відмовився від захисника, а суд залишив таке клопотання без задоволення, то це є порушенням права на захист, що вважається істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та ставить під сумнів законність і обґрунтованість судового рішення.

Постанова ККС ВС від 09 вересня 2021 року у справі № 639/645/19 (провадження № 51- 2021км21)
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/99556538>

Особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування з огляду на положення п. 3 ч. 3 ст. 43, ч. 1 ст. 506 КПК, має право на захист, зокрема право на відмову від захисника й залучення іншого захисника в будь-який момент кримінального провадження. Якщо така особа неодноразово подавала заяви про відмову від захисника через неналежне здійснення ним захисту у зв'язку з тим, що захисник підтримував клопотання сторони обвинувачення, не вчиняв активних дій щодо відстоювання інтересів підзахисного, однак місцевий суд не розглянув таких заяв, а сам захисник продовжував брати участь у кримінальному провадженні, то це є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону.

Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 24.01.2023 у справі № 450/1333/16-к <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108654534>

в рішенні від 16 грудня 2010 року у справі «Боротюк проти України» у п. 80 ЄСПЛ зазначив, що: «ані буква, ані дух ст. 6 Конвенції не перешкоджають особі добровільно відмовитися (у відкритий чи мовчазний спосіб) від свого права на гарантії справедливого судового розгляду. Однак для того, щоб така відмова була дійсною для цілей Конвенції, вона має бути виражена у недвозначній формі і має супроводжуватися мінімальними гарантіями, співмірними з важливістю такої відмови».

у п. 65 рішення ЄСПЛ від 15 листопада 2012 року у справі «Єрохіна проти України» ЄСПЛ вказав: «перед тим, як вважати обвинуваченого таким, що відмовився від важливого права за ст. 6 Конвенції, з огляду на непрямі ознаки його поведінки слід переконатися, що він міг розумно передбачити наслідки своєї поведінки» (п. 59 рішення від 27 березня 2007 року у справі «Талат Тунч проти Туреччини»).

Необхідно продемонструвати, що особа в розумних межах передбачає наслідки подібної відмови (від адвоката) (Піщальніков проти Росії (7025/04), (2009) §80, Ґалстян проти Вірменії (26986/03), (2007) §§90-92; Сейдовіч проти Італії (56581/00), Велика палата (2006) §§86-87).

Порушення права на захист є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, якщо апеляційний суд не розглянув клопотання засудженого про заміну одного захисника через його некомпетентність у наданні допомоги у кримінальному провадженні на іншого, та прийняв рішення про продовження розгляду кримінального провадження за участю захисника, стосовно компетентності якого засуджений висловив сумнів і недовіру.

Постанова ККС ВС від 20 травня 2020 року у справі № 525/897/19 (провадження № 51-746км20) <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89395935>

Саме собою голослівне посилення засудженого на те, що строк на апеляційне оскарження рішення місцевого суду пропущено з поважної причини через неналежне виконання захисником своїх обов'язків (невиконання ним обіцянки своєчасно подати апеляційну скаргу), що не підтверджено жодним доказом (як, наприклад, звернення засудженого до відповідних органів адвокатури із заявою щодо притягнення захисника до відповідальності, передбаченої законом), не може вважатися поважною причиною для поновлення відповідного процесуального строку.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 19.01.2023 у справі № 939/293/20 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108582808>.

Порушення права засудженого на захист через неналежне виконання захисником своїх обов'язків під час розгляду справи не може вважатися нововиявленою обставиною. Для того, щоб обставина могла бути визнана нововиявленою, вона має стосуватися предмета доказування у справі, тобто обставин, що зумовили висновок про винуватість особи у вчиненні злочину. Можливі процесуальні порушення, допущені під час розгляду справи, у тому числі й такі, що могли позначитися на ефективності захисту, не є нововиявленими обставинами в розумінні ст. 459, пунктів 4, 5 ст. 462 КПК.

Детальніше з текстом постанови ВС від 08.02.2022 у справі № 791/1/18 провадження № 51-9184км18) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103371866>.

Право на захист в процедурі in absentia

У процесі розгляду у спеціальному судовому провадженні (in absentia) суд першої інстанції повинен уживати всіх необхідних заходів для реалізації захисником своїх процесуальних прав, забезпечувати сторонам рівні умови для реалізації їхніх прав та надавати кожній стороні розумну можливість представляти справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону в суттєво не вигідне становище щодо іншої сторони.

Якщо у спеціальному судовому провадженні (in absentia) суд відмовив задовольнити клопотання сторони захисту про відкладення розгляду справи й надання часу для підготовки виступу в судових дебатах для належної організації та непорушення права на захист його підзахисного без належного і розумного обґрунтування своєї відмови, посиляючись виключно на необхідність забезпечення безперервності судового розгляду (ст. 322 КПК) і недоцільність витрачання прокурором бюджетних коштів на розміщення оголошення, він порушив принципи юридичної рівності, змагальності та справедливості судового розгляду, що не узгоджується зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Детальніше з текстом постанови ВС від 19.07.2022 у справі № 727/13085/18 (провадження № 51-10250км18) можна ознайомитися за посиланням <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105359481>

Заміна слідчим суддею під час розгляду клопотання про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування одного захисника, якого призначено за рахунок державного бюджету і який через поважні причини неспроможний надати правову допомогу в належний час та в належному обсязі, іншим захисником, призначеним за рахунок державного бюджету, не порушує права підозрюваного на належне юридичне представництво і на вільний вибір захисника.

Детальніше з текстом постанови ВС від 08.05.2019 у справі № 757/56487/17-к (провадження № 51-2899км18) можна ознайомитися за посиланням <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81691767>

Пасивна участь захисника у кримінальному провадженні за процедурою «in absentia» є істотним порушенням кримінального процесуального закону, порушенням права на захист, що перешкоджає суду ухвалити законне й обґрунтоване судове рішення. Пасивною участю захисника, зокрема, може вважатися незаявлення ним жодних заяв чи клопотань, спрямованих на захист обвинуваченого, згода з усіма клопотаннями сторони обвинувачення, відсутність інформації про зустрічі з обвинуваченим, неузгодження з ним лінії захисту від обвинувачення.

Детальніше з текстом постанови ВС від 13.06.2019 у справі № 607/9498/16-к (провадження № 51-2422км18) можна ознайомитися за посиланням <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82492181>

Після встановлення під час апеляційного розгляду факту смерті обвинуваченого, щодо якого ухвалено виправдувальний вирок, суд апеляційної інстанції зобов'язаний виконати вимоги статей 370, 404, 419 КПК, забезпечити участь захисника, продовжити апеляційний розгляд, надати мотивовані відповіді на доводи апеляційних скарг та постановити ухвалу, передбачену одним із пунктів 1, 2, 5 або 6 ст. 407 КПК, з урахуванням вимог статей 284, 417 КПК.

Постанова ОП від 04.09.2023 у справі № 710/466/16-к
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396705>
Окрема думка <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113406822>

Верховний
Суд

Дякую за увагу!